

KUNGSBERGS BÖNHUS

Byggnadsminnesutredning

Kungsberg 4:83
Kungsbergs bönhus
Järbo socken
Sandvikens kommun
Gävleborgs län
2022–2023

Ulrika Olsson

Slutrapport
Lst. Dnr: 4195–2022

KUNGSBERGS BÖNHUS

Byggnadsminnesutredning

Kungsberg 4:83
Kungsbergs bönhus
Järbo socken
Sandvikens kommun
Gävleborgs län
2022–2023

Rapport 2023:03
Ulrika Olsson

Länsmuseet Gävleborgs rapportserie

Rapportserien innefattar rapporter inom länsmuseets verksamhetsområden arkeologi, bebyggelsehistoria, byggnadsvård, kulturmiljövård, etnologi, konst- och kulturhistoria.

Du kan själv ladda hem rapporter i PDF-format från länsmuseets hemsida www.lansmuseetgavleborg.se

Rapporter, böcker och mycket annat kan du köpa/beställa i länsmuseets butik butiken@xlm.se

Utgivning och distribution:

Länsmuseet Gävleborg

Södra Strandgatan 20, 802 50 Gävle

www.lansmuseetgavleborg.se

© Länsmuseet Gävleborg 2023

Omslagsbild: Stora salen i Kungsbergs bönhus. Foto: Ulrika Olsson, 2022-11-24.

Länsmuseet Gävleborg medger spridning av dokumentationsmaterialet med Creative Commons licensen CC-BY, undantag kartmaterialet: ©Lantmäteriet, dnr I2018/00110.

ISSN 0281–3181

Print: Trycktrean

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Sammanfattning	5
Karta.....	7
Utredningens uppdrag och syfte	8
Metod och avgränsningar.....	8
Folkväckelse och frikyrka.....	9
Tidig väckelse i Gävleborgs län.....	10
Svenska Missionsförbundet	10
Gävle.....	12
Tidig väckelse i Järbo.....	14
Kungsbergs och Botjärns missionsförening.....	15
Kungsbergs bönhus.....	16
Ombyggnad 1909.....	17
Bönhuset under mellan- och efterkrigstiden	18
Bönhusvännerna tar över	19
Byggnadsbeskrivning.....	20
Exteriör	21
Interiör - bottenplan	23
Källare.....	23
Stora salen.....	23
Lilla salen.....	26
Kök	27
Farstun	27
Interiör – första våningen.....	28
Hall	28
Kök	28
Sal	30
Trädgård.....	31
Byggnadsminne.....	32
Jämförande studie	32
Byggnadsminnesförklarade missionshus i Sverige	33
Kulturhistoriska slutsatser.....	37
Källor	38
Arkiv.....	38
Tryckta källor.....	38
Muntliga källor	38
Internet.....	38

TEKNISKA OCH ADMINISTRATIVA UPPGIFTER

Beställare: Länsstyrelsen Gävleborg
801 70 Gävle
Org.nr: 2021100–2437

Avtal avseende byggnadsminnesutredning:
2022-09-12, dnr 4195–2022

Länsmuseet Gävleborgs dnr: 2022–121/310

Projekttid: november 2022 – januari 2023

Besök Kungsbergs bönhus 2022-11-24

Besök Arkiv Gävleborg 2022-12-01

SAMMANFATTNING

Länsmuseet Gävleborg har fått i uppdrag från Länsstyrelsen Gävleborg att utföra en kulturhistorisk utredning om Kungsbergs bönhus i Kungsberg. Bakgrunden är att föreningen Bönhusvännerna i Kungsberg/Botjärn har väckt fråga om byggnadsminnesförklaring av Kungsbergs bönhus. Länsstyrelsen har därför önskat ett kulturhistoriskt underlag för att kunna fatta beslut i frågan. Denna utredning har utförts av byggnadsantikvarie Ulrika Olsson under perioden november 2022 till januari 2023.

Folkväckelsen och frikyrkligheten spelar en viktig roll i 1800-talets stora samhällsomvandling. Det gamla bondesamhället började omvandlas till ett modernt industrisamhälle och som en följd av detta sökte sig många från landsbygden till städerna eller till större industriorter, vilka i och med sågverksindustrins framväxt ofta var belägna i Norrland. De stora samhällsomställningarna medförde att många människor kände sig rotlösa och vilsna. För att hitta nya sammanhang och finna styrka slöt sig många samman för att gemensamt kunna påverka samtiden och framtiden och med det var folkrörelsernas era född. Väckelserörelsen var först ut med sin stora genombrotts tid på 1850-talet. Från 1870-talet följdes den av nykterhetsrörelsen och under slutet av 1800-talet av arbetarrörelsen.

Redan från slutet av 1700-talet förekom lokala väckelser på flera platser i Hälsingland och Gästrikland. Sammankomsterna skedde till en början i hemmen och hölls av lekmän, men då medlemsantalen ökade räckte inte dessa utrymmen till. Samlingslokaler i form av bönhus och kapell började uppföras. Gemensamt för dessa tidiga samlingslokaler, oavsett om de låg på landsbygden eller i städerna, var att de var enkelt hållna och oftast saknade exteriöra utsmyckningar som vittnade om byggnadernas andliga funktion.

Gävle hör till ett av väckelsens tidigaste centrum i landet och staden spelar en viktig roll i missionsrörelsens historia. Redan under 1830-talet ordnade byggmästaren Jakob Norin från Hälsingland, som också låg bakom de tidigaste väckelserna i Hälsingland, sammankomster i staden. När väckelsemöten i större utsträckning började organiseras i slutet av 1840-talet bildades Gävle Traktsällskap, som missionerade såväl bibelns budskap som mer fria predikningar. 1855 ombildades sällskapet till Gefle Biträdes-Missionsförening som också hade fått rättigheter att hålla offentliga sammankomster. Sällskapet lät 1855 uppföra en samlingslokal till sina medlemmar. Södra bönehuset som låg i hörnet av nuvarande Brunnsgratan – Södra Kansligatan, hörde till ett av de tidigaste i landet.

I Gävle verkade prästen Paul Peter Waldenström under 1870-talet som lektor vid läroverket. Genom sitt engagemang i den nyevangeliska riktningen och som redaktör för *Pietisten* hade han möjlighet att utöva stort inflytande inom väckelserörelsen, något som bidrog till att han kom i konflikt med Svenska kyrkans lära. Detta, ihop med att han firat enskilt nattvardsfirande i Uppsala, medförde att han avskedades som Evangeliska Fosterlands-Stiftelsens provinsombud. 1882 avstod han slutligen också sitt prästämbete. Tidseran, konflikterna med kyrkan och nattvardsstriden, är bakgrunden till att Waldenström, ihop med Ockelboprästen Erik Jacob Ekman, bildade Svenska Missionsförbundet 1878.

Väckelsen i Järbo hör till en av de tidigare väckelserna i landet. År 1839 anställdes Jonas Uhrus, en ung murare från Bollnäs, vid Kungsfors bruk. Tillsammans med sin arbetskamrat Göran Göransson, startade han samlingar i hemmen runt om i Järbos byar. Kungsfors blev centrum för den fria andliga verksamheten i Järbo med allt fler anhängare. Väckelsen spreds inte endast genom läsande lekmän, utan med tiden också genom präster som stödde verksamheten, däribland Järbo församlings förste präst, Alfred Steinmetz. I spåren av den tidiga väckelsen bildades Kungsbergs Missionsförening år 1884. Föreningen höll till en början sina samlingar i lånade lokaler; i nystun på gården Pers, i byns gemensamma tröskmaskinshus, i skolan men också genom så kallade friluftsmöten ute i naturen. 1888 togs beslutet om att uppföra

ett bönhus på Ribacken och året därpå kunde missionsföreningens bönhus invigas. Det var en mindre och enklare byggnad än den vi ser i Kungsbergs bönhus idag. Från början bestod bönhuset av en timrad rödfärgad byggnad med spåntak. Ingången var belägen på den östra gaveln och byggnadens fönster bestod av spröjsade bågar om tre rutor - en byggnad som väl smälte in bland omkringliggande gårdar. Invändigt bestod byggnaden av en enda sal. År 1900 och senare, år 1909, genomgick bönhuset förbättringar och tillbyggnad och fick då den utformning som det har idag. En tvärställd byggnadskropp i två våningar byggdes vid den västra gaveln och den ursprungliga byggnadskroppen gavs ett brantare takfall som täcktes med falsad plåt. Stora salens fönster byttes till spetsbågiga höga fönsterbågar och fasaderna kläddes med pärlspontpanel som målades i en ljus kulör. Den östra gaveln försågs med ett lunettfönster och en glasad farstu. Byggnadens andliga funktion blev med ombyggnaden något mer tydlig. Invändigt dominerar fortfarande den stora salen med sin enkla och avskalade karaktär. Här finns inget dekormåleri och i övrigt inte heller några andra utsmyckande detaljer - det är podiet med predikstolen som utgör det självklara blickfånget. De utrymmen som tillkom i tillbyggnaden 1909 är hållna i en enkel och stram stil. I den lilla salen hölls småskola mellan 1917 – 1936. Första våningens lägenhet inreddes till lärarinnan vid samma tid, men har idag en utformning från mitten av 1950-talet då den genomgick en renovering. Den tidstypiska och välhållna köksinredningen i lägenhetens kök är tillkommen i en tid då statliga utredningar kring kök slutligen landade i standardiserade mått.

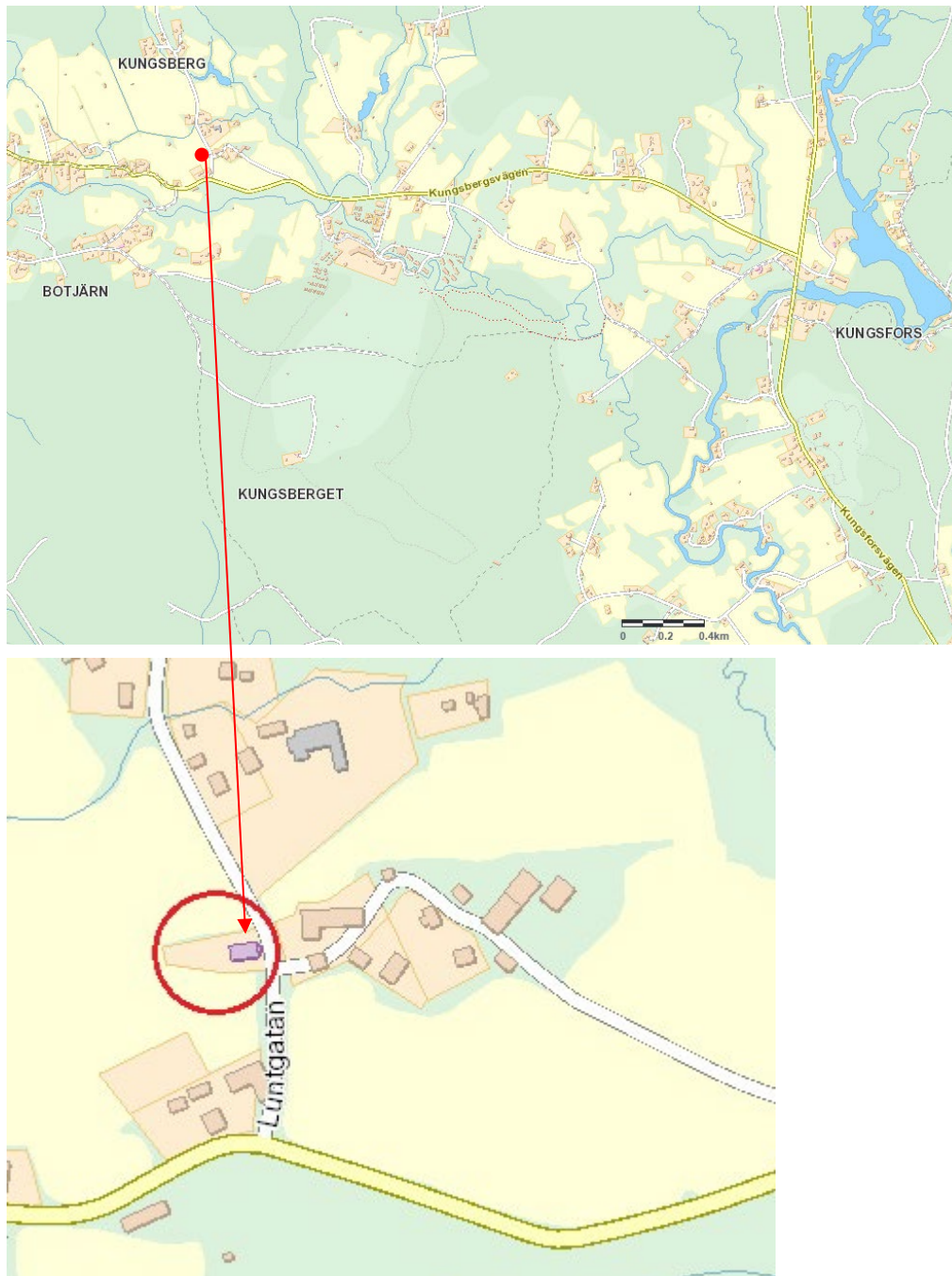
Avfolkningsen på landsbygden under 1900-talet slog hårt mot frikyrkoförsamlingarna, så också församlingen i Kungsberg, som upplöstes 1984. Bönhuset överlämnades till Kungsbergs och Botjärns byafond, sedan år 2000 med namnet Bönhusvännerna i Kungsberg/Botjärn. En upprustning av bönhuset påbörjades under slutet av 1990-talet och genom åren har vännerna varit skickliga i att söka – och erhålla – bidrag för arbetena. Ekonomiska bidrag från privatpersoner har också till stor del hjälpt arbetena framåt.

Kungsbergs bönhus är beläget inom de trakter som närmast befann sig i missionsrörelsens grundare Paul Peter Waldenströms magnetfält och den tidiga väckelsen i Järbo föddes till stor del utifrån Waldenströms förkunnelse. Det är därför av stor betydelse att ett av de missionshus som ligger i Waldenströms närområde bevaras. Kungsbergs bönhus används idag till stor del på samma vis som det alltid har använts; till sammankomster, gudstjänster, dop och bröllop, vilket förstärker dess höga kulturhistoriska värden.

Enligt Bebyggelseregistret finns det idag 24 byggnadsminnesförklarade objekt inom kategorin frikyrkor/bönehus/missionshus i Sverige. Av dessa utgörs nio av byggnader uppförda av missionsrörelsen. Flera av dessa är exteriört hållna i en enkel stil, men med en annan utformning än den som Kungsbergs bönhus har. Invändigt skiljer sig bönhusen åt, vissa har salar med dekor- och ådringsmåleri, medan andra är mer spartanskt inredda. Bönhussalen i Kungsbergs bönhus kan närmast jämföras med stora salen i Älvsbacka missionshus. Båda har en enkel och avskalad karaktär. Bönhussalen i Kungsbergs bönhus saknar dock helt religiös symbolik, till skillnad från salen i Älvsbacka missionshus, där gavelväggen pryds av en stor altartavla. Just avsaknaden av utsmyckning i salen i Kungsbergs bönhus vittnar om att det var ordet som var det centrala i gudstjänsterna.

Länsmuseet Gävleborg anser att Kungsbergs bönhus med sina höga kulturhistoriska värden utgör en god representant för missionsrörelsens samlingslokaler, såväl regionalt som nationellt. Det är därför angeläget att byggnaden bevaras i ett oförändrat skick. Länsmuseet Gävleborgs uppfattning är att Kungsbergs bönhus besitter så höga kulturhistoriska värden att det kan skyddas som byggnadsminne.

KARTA

Figur 1. Utdrag ur cX-kartan. Den övre kartan visar läget på Kungsbergs bönhus i förhållande till näraliggande byar. Den nedre kartan visar bönhusets närområde med den aktuella fastigheten inom den röda ringen.

UTREDNINGENS UPPDRAG OCH SYFTE

Bönhusvännerna i Kungsberg/Botjärn har väckt fråga om byggnadsminnesförklaring av Kungsbergs bönhus. Länsstyrelsen Gävleborg har anlitat Länsmuseum Gävleborg för att ta fram ett kulturhistoriskt underlag. I den föreliggande rapporten sätts Kungsbergs bönhus in i såväl ett regionalt som nationellt perspektiv. Exempel på frågor som utredningen har som mål att ge svar på är:

- Hur ser bakgrunden till väckelserörelsen i Sverige ut?
- Hur kom byggnaden till och hur mycket har den förändrats sedan den uppfördes?
- Hur typisk är denna byggnad i förhållande till andra bönhusbyggnader inom missionsrörelsen?
- Hur står sig Kungsbergs bönhus i förhållande till de missionskyrkor i landet som redan är skyddade som byggnadsminnen?

METOD OCH AVGRÄNSNINGAR

Denna utredning bygger på en genomgång av en mängd olika källor av skilda slag samt platsbesök i den aktuella byggnaden. Relevant litteratur om både missionsrörelsen nationellt och regionalt har studerats. Relevant material kring missionsrörelsen har studerats i arkiv hörande till såväl Länsmuseum Gävleborg som Arkiv Gävleborg och Kommunarkivet i Sandviken. Vad gäller bönhusets historia finns den övergripligt presenterad i slutbesiktningsrapporten från Länsmuseum Gävleborg, 2013-11-18, dnr 1369/310. Fördjupningar kring väckelsen inom Gävle-Daladistriktet har framför allt hämtats från Inger-Britt Holmblads bok *Hören Herrens röst! Svenska missionsförbundets kyrkobyggnader fram till 1915 med tonvikt på Gävle-Daladistriktet*, 2002. Till stor hjälp har också Birgitta Lundblads och Lars Lindhs bok *Erik-Alfred Hedin, Stadsarkitekten som byggde halva stan*, varit. Information kring folkväckelsens intåg i Järbo har hämtats ur boken *Järbo i Gästrikebygd*, utgiven av Järbo hembygdsförening 1982.

I denna utredning är bönhusets byggnadshistoria beskriven och i den mån det varit möjligt finns också delar av föreningshistorien med. Huset och dess tomt är beskriven i både text och samtida fotografier.

Det har inte varit möjligt att inom detta uppdrag göra någon totalinventering av samtliga bevarade missionskyrkor inom Gävleborgs län. Inte heller har det varit möjligt att utreda hur många bevarade byggnader inom missionsrörelsen som finns bevarade i hela landet. De nationella utblickarna har gjorts med hjälp av Bebyggelseregistret. I registret finns byggnadsminnesförklarade byggnader inom kategorin frikyrkor/bönehus/missionshus presenterade. Bland dessa byggnadsminnen ingår nio byggnader som är uppförda inom missionsrörelsen. Samtliga byggnadsminnen inom kategorin är presenterade i en tabell, men den jämförande studien görs endast mot missionshusen.

FOLKVÄCKELSE OCH FRIKYRKA

Folkväckelsen och frikyrkligheten spelade en viktig roll i 1800-talets stora samhällsomvandling. Utbredningen följde i stort sett industrialiseringens utveckling och hade sin största rekryteringsbas i Mellansverige och efter Norrlandskusten. När industrialiseringen väl kom i gång mot mitten av seklet så gick det snabbt inte bara med den, utan också med Sveriges befolkningstillväxt. Folk flyttade både inom landet och genom emigration till Amerika. De stora omställningarna medförde att många människor kände sig rotlösa och vilsna. För att hitta nya sammanhang och finna styrka slöt sig många samman för att gemensamt kunna påverka samtiden och framtiden. Folk rörelsernas era var född. Först ut bland dem var väckelserörelsen, med dess stora genombrottstid under 1850-talet. Från 1870-talet följdes väckelserörelsen av nykterhetsrörelsen och under slutet av 1800-talet av arbetarrörelsen.

Väckelserörelsen var en demokratisk och antiauktoritär rörelse. Det bildades många formella föreningar och sällskap, men också informella sådana. Från dessa spreds biblar och annan andlig litteratur. Ordet spreds också genom läsning och missionering. Demokratin lärdes ut genom mötes- och beslutsteknik och genom samverkan för att nå gemensamma mål.

De tidigaste väckelsemötena hölls i privata hem, men då väckelsen under mitten av 1800-talet hade vuxit räckte inte dessa begränsade utrymmen till. Speciella samlingslokaler, bönhus, började uppföras. Den största delen av missionsrörelsens samlingslokaler kom att bestå av enkla och relativt små rektangulära kapell eller bönhus på landsbygden. De här byggnaderna skilde sig inte nämnvärt från omgivande bebyggelse.¹ Landsbygdens enkla bönhus och kapell byggdes ofta av bybor och lokala hantverkare, inte sällan med generöst donerat byggmaterial från lokalbefolkningen. Det var också relativt vanligt att bönhusen uppfördes för att också användas som skola. Undervisningen skedde genom en troende lärare eller lärarinna och syftet med undervisningen var att påverka barnen i en religiös riktning.² Också städernas tidigaste samlingslokaler uppfördes i en stil som till största del liknade omkringliggande bebyggelse. Exteriörerna saknade religiösa symboler, vilket gjorde att byggnaderna inte alls utmärkte sig för sitt innehåll i stadsbilden.

Med bönhusen kunde de väckelsemöten som tidigare hållits i hemmen hållas för en större skara medlemmar, även kallade läsare. De tidiga bönhusen på landsbygden bestod vanligtvis av en stor sal, med entrén belägen på den ena kortsidan.³ På motstående kortsida fanns talarstolen, upphöjd och med räcken i trä; svarvade balusterdockor eller mönstersågade träspjälor. Salens sittplatser bestod ofta av bänkar, placerade i kvarter på vardera sidan om mittgången. Ibland bestod sittplatserna av lösa stolar. Inte sällan rymde bönhusen också en mindre sal och ett kök.⁴

¹ Holmblad, I-B. s. 109

² Holmblad, I-B. s. 140

³ Holmblad, I-B. s. 74

⁴ Lind, L. Lundblad, B. s. 117

Tidig väckelse i Gävleborgs län

Redan från slutet av 1700-talet förekom lokala väckelser på flera platser i Hälsingland. Väckelsemötena hölls till en början av lekmän och till de mer framgångsrika hörde bröderna Jakob och Per Norin i Norrala, verksamma redan på 1820-talet. Per Norin var vid tiden en välkänd kyrkobyggare. Under sitt yrkesliv uppförde han tio kyrkor i södra och mellersta Norrland. Som uppskattning av sitt arbete erhöll han år 1840 Kungliga Patriotiska Sällskapets hedersmedalj för erkänd skicklighet. Norins väckelsemöten hölls till en början genom enskilda samtal, senare som större väckelsemöten. Som väckelsepredikant var han mycket framgångsrik. Väckelser uppstod överallt där han var verksam.

Den mest kända tidiga väckelserörelsen i Gävleborgs län var den som Erik Jansson var upphovsman till. Han kom från Uppland till Hälsingland första gången 1843. I Hälsingland fick han först kontakt med läsare i Söderala och senare under samma år även i Forsa och Delsbo. När han år 1844 återvände till Hälsingland gjorde han det som predikant. I sin predikan kritiserade han prästerskapet hårt och han menade bland annat att de var ett "jävulens anhang". Uttalandena, ihop med ordnade bokbål med kyrkans böcker, medförde att Jansson vid flera tillfällen satt fängslad i både Gävle och Västerås. Under en fängstransport från Delsbo till Gävle år 1845 befriades han av sina anhängare och lyckades därefter fly ur landet till Amerika och New York. Året efter emigrerade omkring 1 500 anhängare av Erik Janssons lära för att återse Jansson. Människorna flyttade från både Gästrikland, Hälsingland, Dalarna och Stockholm. De slog sig ner i Illinois där de grundade kolonin Bishop Hill, ett kollektiv där all tid ägnades åt gemensamt arbete och trosutövning.

Några år senare, 1849 emigrerade en stor grupp läsare från Hille socken i Gästrikland, i sällskap med sin ledare, prästen Lars Paul Esbjörn. Gruppen slog sig ner i Andover, nära Bishop Hill. Den här gruppen bildade en församling som lade grunden till den lutherska Augustanasynoden, Svensk-Amerikas största religiösa organisation. Församlingens kyrka invigdes 1854 efter en tid av ekonomiska bekymmer som slutligen kunde lösas genom ett generöst ekonomiskt bidrag från den svenska sångerskan Jenny Lind. Den lilla kyrkan blev den första svenska frikyrkan i Amerika och namnet, Jenny Lind Chapel är en hyllning till bidragsgivaren.⁵

Svenska Missionsförbundet

Gävle hör till väckelsens tidigaste centra i landet och staden spelar en viktig roll i missionsrörelsens historia. Redan under 1830-talet började väckelsen att utvecklas i staden och den tidigaste rörelsen bildades ur nykterhetsföreningar med kristna grundvärderingar. Rörelsen kallades "läseri" och den egentlige upphovsmannen till den var den tidigare nämnda byggmästaren Jakob Norin från Hälsingland. Sommaren 1830 tillbringade han i Gävle då han hade anlits till att uppföra ett tröskverk åt en av stadens grosshandlare. Vid sidan av byggjobbet höll Norin andliga sammankomster i ett förhyrt rum. Sommaren därpå återvände Norin till Gävle och stannade under en längre tid. Under sommaren höll han tre bönemöten i veckan i olika privatbostäder.

1842 grundades *Pietisten*, en svensk kristen månadstidskrift "för religiös väckelse och uppbyggelse". Väckelsepredikanten Carl Olof Rosenius blev skriftens språkrör i dess spridning över hela landet. När väckelsemötena under slutet av 1840-talet alltmer började organiseras, bildades Gefle Traktatsällskap. Det var inte bara bibelns budskap som missionerades under mötena, det blev nu vanligt att de som höll i mötena också predikade mer fritt.⁶

⁵ Holmblad, I-B. s. 126

⁶ Holmblad, I-B. s. 142

År 1855 ombildades sällskapet till Gefle Biträdes-Missionsförening som fick rättigheter att hålla offentliga sammankomster. I och med att läseriet nu hade fått så många anhängare, var det inte längre möjligt att hålla sammankomsterna i hemmen. En egen samlingslokal behövdes och för ändamålet inköptes en tomt på söder i hörnet av nuvarande Brunnsgatan och Södra Kansligatan. Uppdraget att rita föreningens bönhus gick till stadsingenjören Johan Heinrich Rosenbaum. Redan under hösten 1855 kunde det invigas som ett av de tidigaste i landet. Bönhuset gavs namnet Södra bönehuset. Till det yttre skiljde sig huset inte nämnvärt från omkringliggande bostadshus. Den lågmälda långsidan med entré vette mot Brunnsgatan. Invändigt dominerade den stora salen. Då huset bara efter några år blev för trångt, byggdes läktare till i salen, både efter långsidorna och bakom talarstolen. Trots utvidgningen av salens platser, blev bönehuset ett par år in på 1860-talet återigen för trångt. År 1867 uppfördes en tillbyggnad i vinkel till den ursprungliga, bakom ritningarna låg även denna gång Rosenbaum.⁷

Figur 2. Det äldsta fotografiet som finns på Södra bönehuset i DigitaltMuseum. Fotot antas vara från omkring år 1900 och här hade missionsföreningen redan sålt sitt bönehus vidare till Gefle Godtemplarförening. Den ursprungliga byggnadskroppen är den till höger, som vetter ut mot Brunnsgatan. Tillbyggnaden mot Södra Kansligatan tillkom 1867. Foto ur Läns museet Gävleborgs fotosamling, beteckning på DigitaltMuseum: XLM.C89.3573(1).

⁷ Holmblad, I-B. s. 144

Vid samma tid arbetade prästen Paul Peter Waldenström som lektor vid läroverket, dagens Vasaskolan. Waldenström var sedan slutet av 1850-talet ansluten till den nyevangeliska riktningen och som redaktör för *Pietisten* hade han möjlighet att utöva stort inflytande inom väckelserörelsen. Genom sina texter i skriften kom Waldenström under 1870-talet i konflikt med Svenska kyrkans lära. Detta, ihop med att han firat enskilt nattvardsfirande i Uppsala, medförde att han avskedades som Evangeliska Fosterlands-Stiftelsens provinsombud. År 1882 avstod han slutligen också sitt prästämbete.⁸

Figur 3. Paul Peter Waldenström. Foto ur Läns museet Gävleborgs fotosamling. Beteckning på DigitaltMuseum: XLM.U09744.

Tidseran, konflikterna med kyrkan och nattvardsstriden, är bakgrunden till att Waldenström, ihop med Ockelboprästen Erik Jacob Ekman, bildade Svenska Missionsförbundet 1878. Föreningar och sällskap gick samman i det nya samfundet och syftet var förutom att missionera i Sverige, också att sprida evangeliet och utbilda pastorer och missionsarbetare, inte minst för att kunna missionera i andra länder. Svenska Missionsförbundet fick en närmast explosionsartad medlemsutveckling. Vid det första årsmötet som hölls 1879 var 42 församlingar representerade och under de första tio åren anslöt sig närmare 50 000 medlemmar, organiserade i över 500 missionsföreningar. År 1915 hade antalet församlingar ökat till 1 400 och medlemsantalet låg på omkring 101 000 fördelade över hela landet. Antalet missionshus och kyrkor uppförda av Svenska Missionsförbundet uppgick vid samma tid till 1 560.⁹

Samlingslokalerna; kyrkorna, kapellen och bönehusen, var naturligtvis viktiga för väckelserörelsernas utveckling och har en stor del i den demokratiseringsprocess som Sverige genomgick under 1800-talet.

Gävle

Som tidigare nämnts växte medlemsantalet inom missionsrörelsen i Gävle under 1850- och 1860-talen. Trots tillbyggnaden av Södra bönhuset 1867 räckte inte husets ytor. Föreningen, sedan 1862 med namnet Gävle Missionsförening gav Gävles stadsarkitekt, Erik Alfred Hedin i uppdrag att rita ett nytt kapell till församlingen. Hedin som själv var medlem i föreningen, ritade Betlehemskapellet som invigdes 1880.

Betlehemskapellet var beläget på Södra Centralgatan 9 i ett fritt läge vilket gjorde att byggnaden blev dominerande i stadsbilden. Fasaderna var putsade, huvudentrén vette

⁸ www.wikipedia.com

⁹ Holmblad, I-B. s. 109

mot öster och på taket tronade en 18 meter hög takryttare, ett torn krönt med ett förgyllt kors. Den rymde inga kyrkklockor utan fungerade som ventilationsanläggning. Takryttarens tillkomst var inte helt oproblematis, dess vara eller icke vara diskuterades under bygget. Ingen annan missionskyrka i Sverige hade nämligen ett torn. Betlehemskaapellet blev landets första missionskaPELL med torn.¹⁰ Några år efter att kapellet stod klart dekorerades fasaderna med Sgraffittomålningar föreställande bibliska motiv. Utsmyckningen gjordes av den nationellt kände bildhuggaren C. J. Dyfverman.¹¹

Figur 4. Betlehemskaapellet från sydväst omkring 1903. Fotot är något beskuret. Vykort ur Läns museet Gävleborgs fotosamling. Beteckning på DigitaltMuseum: XLM.Westling36.

Stora salen med sina dubbla läktarplan var beräknad till 3000 personer vilket vittnar om församlingens stora medlemsantal.¹² De första uppgifterna som finns om församlingens medlemsantal är från 1884 och enligt denna fanns då 1124 medlemmar.¹³ Med tiden ändrades kapellets namn till Betlehemskyrkan. Med tiden blev kyrkan omodern och kostsam att hålla i stånd och 1975 revs den för att ge plats till den nya kyrkan som stod klar året därpå.

Kyrkan som fortfarande är i bruk heter sedan 2013 Equmeniakyrkan som en följd av att Svenska Missionskyrkan, Baptistsamfundet och Metodistkyrkan, år 2011 slogs ihop till ett nytt samfund.¹⁴ I anslutning till kyrkan ligger Waldenströmsplan, som på den östra sidan av järnvägsspåren övergår till Waldenströmsgatan. Namn som än idag minner om Svenska Missionsförbundets grundare som verkade från Gävle vid tiden för bildandet.

¹⁰ Holmblad, I-B. s. 162

¹¹ Lind, L. Lundblad, B. s. 120

¹² Holmblad, I-B. s. 159

¹³ Muntligen Bengt Åkerlind, arkivansvarig Betlehemskyrkans församling

¹⁴ www.bkgavle.se

Figur 5 Betlehemskaapellets sångkör 1925. Foto ur Läns museet Gävleborgs fotosamling. Beteckning på DigitaltMuseum: XLM.CL000353.

Erik Alfred Hedins uppdrag för Svenska Missionsförbundet blev med tiden mycket omfattande. På uppdrag från förbundet upprättade Erik Alfred Hedin, år 1890, förslagsritningar till missionshus i två olika storlekar. Två år senare utkom Hedin med häftet *Förslagsritningar till bönhusbyggnader jämte beskrifning och materialförslag på uppdrag av Svenska Missionsförbundets styrelse upprättade af E H, Gefle 1892*. Häftet innehöll ritningar till fyra olika stora bönhus om 300, 500, 700 respektive 900 sittplatser. I häftet fanns även detaljerade arbetsbeskrivningar och materialberäkningar. Uppdragen från Svenska Missionsförbundet förmedlades med största sannolikhet till honom genom P. P. Waldenström, som vid tiden satt i Missionsförbundets Centralkommitté.

Sammanlagt uppfördes fem frikyrkor i Gävle mellan åren 1879 – 1903, samtliga ritade av Erik Alfred Hedin. Idag återstår endast två av dessa kyrkor: Immanuelskyrkan och Sjömanskyrkan. Förutom dessa stod Hedin även för ritningarna av två av bönhusen utanför staden: Holmsunds bönhus och Norrsundets bönhus, båda rivna.¹⁵

Tidig väckelse i Järbo

Den fria andligheten har gamla anor i Järbo, redan under slutet av 1830-talet kom väckelsen till trakten och detta i samband med att några arbetare anställdes på Kungsfors bruk 1839. Bland dem fanns Jonas Uhrus, en ung murare från Bollnäs. Uhrus var redan läsare, det vill säga predikant av det fria ordet enligt missionsrörelsens tankar. Tillsammans med sin arbetskamrat Göran Göransson startade de båda samlingar i hemmen runt om i Järbos byar. Kungsfors blev centrum för den fria andliga verksamheten i Järbo med allt fler anhängare. Väckelsen spreds

¹⁵ Lind, L. Lundblad, B. s. 115

inte endast genom läsande lekmän, utan med tiden också genom präster som stödde verksamheten, däribland Järbo församlings förste präst, Alfred Steinmetz.

Under 1870-talet spred sig väckelsens budskap runt om i byarna i socknen, vilket blev upprinnelsen till bildandet av missionsförsamlingarna i Kungsfors, Järbo och Kungsberg. Samtalen kretsade mycket kring de tankar som Waldenström förde kring bland annat nattvardsfrågan. Kungsfors missionsförening bildades sannolikt redan under slutet av 1870-talet. Järbo och Kungsbergs missionsföreningar bildades år 1884.¹⁶

KUNGSBERGS OCH BOTJÄRNS MISSIONSFÖRENING

Till en början samlades medlemmarna i lånade lokaler. På gården Pers användes ett större rum för alla typer av byamöten, också de frikyrkliga sammankomsterna. Vid större sammankomster, som vid det så kallade Storängsmötet, användes byns gemensamma tröskmaskinshus, beläget vid Lillån. (Norrlandsposten 11 november 1949) Möten och gudstjänster skedde också i skolhuset genom så kallade friluftsmöten, det vill säga sammankomster ute i det fria. I ett nyligen hittat brev, signerat "Styrelsen" och daterat 24 mars 1888 står inledningsvis *Det har varit länge på tal att bygga ett Bönhus men har icke kunnat komma till någon verklighet när man icke har funnit någon tjenlig plats att ställa huset på. Men nu är väl denna sak undanröjd. Och då återstår icke annat än att skrida till verket och isynnerhet som denna plats är den tjenligaste som upptänkas kan inom Kungsberg och Botjärn hvilket kan och bör vara isynnerhet som detta hus hvilket är frågan om bör vara större än andra hus.* Den plats som avsågs för bygget av bönhuset var den så kallade Ribacken, vid tiden bebyggt med två torkhus, ett på vardera sidan vägen. I slutet av skrivelsen ber styrelsen om ekonomiska bidrag vilka ska bekräftas genom en underskrift. Brevet är underskrivet av nitton personer. Bygget av bönhuset påbörjades.¹⁷

Under 1880-talet skedde många hemmansklyvningar i både Botjärn och Kungsberg. Genom klyvningarna blev byarna alltmer fragmentiserade och det var sannolikt svårt att leva på jorden. Det blir tydligt att de omvälvande sociala förändringarna i byarna går hand i hand med folkrörelserna och bland dem väckelserörelsen.

¹⁶ Järbing, J. Tägtström, E. s. 261

¹⁷ Brev i Arkiv Gävleborgs samling

Kungsbergs bönhus

Kungsbergs bönhus stod klart 1889. Det sägs att det var Per Skog och Per Persson från Kungsberg som ritade huset, men några ursprungliga ritningar som styrker detta har inte återfunnits. Mest troligt är att de båda byggde huset med hjälp av den hantverkskunskap och erfarenhet som traderades mellan byggnadskunniga personer på dåtidens landsbygd. Några ritningar behövdes inte. De båda herrarnas underskrifter återfinns dock i det ovan nämnda brevet. Huset uppfördes av timmer i en rektangulär form, 11,25 x 9,25 meter.¹⁸ Fasaderna rödfärgades direkt på det synliga timret. Fönstren var sexdelade tvålufts-fönster, en modell som var vanlig i bostadshus vid tiden. Entrén var placerad på gaveln. Byggnadens exteriör saknade i övrigt arkitektoniska utsmyckningar och andra kyrkliga karaktärsdrag. Invändigt bestod byggnaden av en enda sal, som nåddes utan någon egentlig farstu. I denna tidigaste sal saknades bänkinredning; gudstjänstbesökarna satt på plankor utlagda på bockar. Den första större förbättringen av bönhuset skedde år 1896, då fasaderna kläddes med stående pärlspontpanel som målades vit. Fyra år senare, år 1900, tillkom bänkinredningen bestående av fristående bänkar placerade i två kvarter. Några av dessa ursprungliga bänkar finns fortfarande kvar. Vid samma tid målades också interiören.¹⁹ Samma år startades en ungdomsförening upp, vilken kom att verka in på 1920-talet.²⁰

Figur 6. Kungsbergs bönhus, förmodligen i slutet av 1800-talet. Foto ur Läns museet Gävleborgs fotosamling. Beteckning: XLM.A98-437.

¹⁸ Holmblad, I-B. s. 282

¹⁹ Kungsbergs bönhus, Skötselråd, Läns museet Gävleborg 2009, dnr 1601/310

²⁰ Norrlandsposten, 1949-11-11

Ombyggnad 1909

År 1909 skedde en större ombyggnad till den utformning som bönhuset har idag. Bakom förslaget stod predikanten Lars Brodén från Holmsveden.²¹ Tillbyggnaden som lades vinkelställd mot den västra gaveln, rymmer en tvåvånings byggnadskropp. Delen rymmer på bottenplan en tvärställd mindre sal med ett intilliggande kök. På första våningen finns en lägenhet om ett rum och kök. Lägenheten inreddes dock inte förrän 1918.²² Den nya delen nåddes med en egen entré från den norra sidan, direkt in i köket. I samband med tillbyggnaden tillkom sannolikt ett nytt värmesystem i stora salen. Uppvärmningen skedde förmodligen genom en kamin stående i skrubben som finns i lilla salen. Värmen leddes via kanaler därifrån vidare ut till stora salen genom två gallerförsedda öppningar i väggen bakom talarstolen.²³

Vid samma ombyggnad fick den ursprungliga byggnadens tak en brantare resning. De rakt avslutade fönstren byggdes om till spetsbågiga fönster med nygotiska drag. Den östra gaveln försågs med ett rosettfönster. De nya fönstren gav byggnaden en kyrklig karaktär som den tidigare inte haft. Exteriört skedde dessutom vissa praktiska och tekniska förbättringar. Spåntaket ersattes med falsad plåt och vid huvudentrén mot öster byggdes en liten farstu.²⁴

Figur 7. Kungsbergs bönhus 1921. Besökarna trängs utanför bönhuset som då hade fått den form som det fortfarande har. Foto ur Läns museet Gävleborgs fotosamling. Beteckning: XLM.A98-440.

²¹ Holmblad, I-B. s. 282

²² Kungsbergs bönhus, Skötselråd, Läns museet Gävleborg 2009, dnr 1601/310

²³ Muntligen Kjell Nordqvist, Bönhusvännerna i Kungsberg/Botjärn

²⁴ Slutbesiktningsrapport, Läns museet Gävleborg, 2013-11-08, dnr 1368/310

Figur 8. Bönhussalen efter år 1900, då bänkinredningen tillkom. Salen är fortfarande bevarad i intakt skick, förutom att de flesta bänkar har nytillverkats med de ursprungliga som förlagor. Avsaknaden av utsmyckning vittnar om att ordet var det centrala i gudstjänsterna. Notera de två gjutjärnsgallren i väggen bakom podiet. Genom dessa leddes varm luft ut till stora salen från en kamin som var placerad i ett litet utrymme i lilla salen. Läns museet Gävleborgs fotosamling. Beteckning: XLM.A98-438.

Bönhuset under mellan- och efterkrigstiden

Den stora salen har genom åren lämnats i stort sett orörd i den utformning som tillkom under 1900-talets första år. Tillbyggnaden i väster har däremot genomgått en del moderniseringar när behov har uppstått. Mellan åren 1917 och 1936 hölls småskola i lilla salen och under den tiden bodde lärarinnan i lägenheten på första våningen.²⁵

²⁵ Slutbesiktningsrapport, Läns museet Gävleborg, 2013-11-08, dnr 1368/310

Figur 9. Mellan 1917 och 1936 hölls småskola i bönhusets lilla sal. Fotografiet hänger i lilla salen i bönhuset och är avfotograferat av Ulrika Olsson, 2022-11-24.

I mitten av 1900-talet skedde en del förändringar, bland annat 1942 genom ett nytt varmluftssystem samt ett nytt brädgolv i stora salen.²⁶ Nu skedde uppvärmningen genom en panna i källaren och värmen leddes ut till stora salen genom gallerförsedda öppningar i talarstolens bas. År 1957 renoverades köket och bostadslägenheten en trappa upp. På första våningen tillkom också ett litet utrymme med wc. I samband med renoveringen av köket på bottenplan flyttades den norra entrén till den västra sidan.²⁷

Under 1900-talet skedde en avfolkning av Sveriges landsbygd, vilket inte minst slog hårt mot de en gång så livaktiga frikyrkoförsamlingarna. Så även i Kungsberg. I början av 1980-talet hade missionsförsamlingen bara ett par medlemmar kvar.

Bönhusvännerna tar över

1984 upplöstes församlingen i Kungsberg och bönhuset överlämnades först till missionsförsamlingen i Järbo som i sin tur lämnade över det till Kungsbergs och Botjärns byafond, som år 2000 bytte namn till Bönhusvännerna i Kungsberg/Botjärn. Bönhuset hade börjat förfalla, men tack vare en testamentsgåva 1997, kunde en upprustning påbörjas. Under åren 1997–1998 skedde en fullständig exteriör upprustning. Taket lades om med ett nytt enkelfalsat plåttak och både fönster och fasad restaurerades. Innan arbetena påbörjades utfördes en kulördokumentation för att fastställa ursprungliga kulörer på alla exteriöra delar.²⁸ I och med att huset fick sin nuvarande exteriöra utformning 1909, återskapades de kulörer som hörde till den tiden. Plåttaket målades svart, fasadpanelen inklusive alla snickerier målades i vit kulör och fönsterbågarna i en ljus grågul kulör.

Under början av 2000-talet påbörjade bönhusvännerna en varsam renovering av interiören. Bänkinredningen i den stora salen kompletterades med nygjorda bänkar

²⁶ Norrlandsposten, 1949-11-11

²⁷ Muntligen Kjell Nordqvist, Bönhusvännerna i Kungsberg/Botjärn

²⁸ Slutbesiktningsrapport, Läns museet Gävleborg, 2013-11-08, dnr 1368/310

där de ursprungliga användes som förlagor. Bänkarna finansierades genom privata donationer där varje givare senare fick sina namn på små mässingsskyltar på bänkarnas gavlar. Bänkarna tillverkades av Asta Snickerier i Söderala, Hälsingland. Några av de ursprungliga bänkarna finns kvar och är fortfarande i bruk i den stora salen. De släta skivorna som täckte den lilla salens väggar efter ombyggnationen 1957 togs bort och den ursprungliga pärlspontpanelen frilades. Lilla salen möblerades med bord och stolar i tidstypisk stil. Under början av 2000-talet moderniserades köket på bottenvåningen, men i en stil som är anpassad till byggnadens karaktär och ålder. Köksinredningen från slutet av 1950-talet ersattes av en ny inredning med fronter av ockrafärgad pärlspont. Inredningen är av hög kvalitet och hantverksmässigt tillverkad, även detta arbete är utfört av Asta Snickeri.²⁹

Tack vare frikostiga donationer från privatpersoner har många arbeten kunnat utföras i bönhuset. Bönhusvännerna har också varit skickliga i att vid upprepade tillfällen söka - och erhålla - bidrag från bland annat Gästriklandsfonden, Stiftelsen Konung Gustav VI Adolfs fond för svensk kultur samt från Länsstyrelsen Gävleborg. Fram till dags datum har över 900 000 kronor lagts ner i renovering av bönhuset, sedan vännerna påbörjade arbetena i slutet av 1990-talet. Genom alla år har bönhuset använts i enlighet med den ursprungliga tanken; för gudstjänster, dop, bröllop och även vid auktioner. Idag har Bönhusvännerna dessutom ett gott samarbete med Ovensjö-Järbo pastorat, genom att prästerna under sommartid ibland håller gudstjänster i bönhuset. En lantlig och religiös tradition som värnats under alla år är det så kallade Storängsmötet, en tacksägelsegudstjänst som hålls en söndag efter att skörden är bärgad. Efterföljande måndag sker alltid nattvardsfirande.³⁰

BYGGNADSBESKRIVNING

Kungsbergs bönhus är beläget på en höjd i ett väl synligt läge i bymiljön. Huset är placerat med den stora salen i öst-västlig riktning. Den östra gaveln vetter mot byvägen. En liten stentrappa leder upp från vägen till marknivån utanför huset. Den västra gaveln avslutas genom den tvärställda tillbyggnaden från 1909.

Figur 10. Kungsbergs bönhus sett från Kungsbergsvägen. Foto: Ulrika Olsson, 2022-11-24.

²⁹ Skrivelser i Bönhusvännernas ägo

³⁰ Muntligen Astrid Olsson, Bönhusvännerna i Kungsberg/Botjärn

Exteriör

Bönhusets sockel består dels av synlig tuktad granit, dels av gjutna delar. Fasaderna är klädda med stående vitmålad pärlspontpanel som nedtill avslutas genom en sockelbräda i samma kulör. Stora salens läge markeras i fasaden genom höga spetsbågiga fönster, tre på vardera långsidan. Fönstren i delen från 1909 består av tvåluftsfönster med bågar om tre rutor. Entrégaveln mot öster pryds av en liten glasad veranda i en våning. Dubbeldörrar med spegelindelning, målade i brunröd kulör, leder in till bönhuset. På den östra gaveln finns ett stort rosettfönster. Samtliga fönsterbågar är i trä och målade i en grågul kulör. Fönsterfoder och övriga lister är profilerade och målade i samma kulör som fasadpanelen, det vill säga vit. En sekundär entré finns från den västra sidan, dörren har karosseripanel och är sannolikt original från 1957. Ett entrétak, uppburet på panelklädda konsoler, skyddar entrén. Sadeltaken är branta och belagda med svartmålad falsad plåt.

Figur 11. Kungsbergs bönhus sett från nordöst. Foto: Ulrika Olsson, 2022-11-24.

Figur 12. Bönhuset sett från väster. Den tvärställda tillbyggnaden i två våningar uppfördes 1909 och från början låg den sekundära entrén på den norra sidan. Öppningens läge anas i panelen till höger om fönstret. Ingången flyttades till den västra sidan i samband med en renovering 1957.

Figur 13. Närbild på panel, fönsterfoder och fönsterbågar. Foto: Ulrika Olsson, 2022-11-24.

Interiör - bottenplan

Källare

Via farstun i den västra delen nås källaren med gjutna ytskikt. Här fanns den tidigare pannan som värmden upp stora salen via rör som ledde ut värmen genom två gallerförsedda öppningar på vardera sidan om talarstolen. Dessa galler finns fortfarande kvar men det gör däremot inte de gallerförsedda öppningarna bakom talarstolen. Dessa öppningar hörde till en än äldre uppvärmning, sannolikt genom en kamin stående i en liten skrubb i lilla salen. Idag värms lilla salen och de båda köken upp genom direktverkande el. Vid sammankomster under vintertid i stora salen så värms den upp genom lösa element.

Stora salen

Via byggnadens huvudentré som vetter mot öster nås via en pardörr en liten farstu och via ytterligare en pardörr stora salen. Denna dörr är skivklädd och målad i en gråturkos kulör. Golvet är belagt med obehandlade relativt smala brädor. Väggarna är klädda med en ljus grågul pärlspontpanel där en profilerad list markerar bröstningen. Ovanför denna sträcker sig pärlspontpanelen vidare upp till taklisten ovanför de höga fönstren. Denna panel är något ljusare i sin gula kulör. Övre delen på gavelväggarna består av en ljus grå pärlspontpanel. Samtliga paneldelar är bemålade med tunna färgskikt, förmodligen aldrig bättringsmålade. Rummets användning genom alla år speglas i ytor med patina på i stort sett alla målade ytor i rummet. Salens tredingstak är klätt med släta hyvlade plank i en ljus grå kulör. Synliga bjälkar i taket är målade i den mörkare grågula kulören.

I fonsen av stora salen står podiet med predikstol. Formen är rektangulär med avfasade hörn. Smala trappor leder upp på vardera sidan. Podiets bas består av en spegelindelad yta målad i grågult och ljus beige. En profilerad list delar av basen mot det ovanliggande mönstersågade räcket i ljus grått. Räcket avslutas med en profilerad överliggare i grågul kulör på vilken det finns plattor i varje hörn. På dessa stod längre tillbaka i tiden blomkrukor med krukväxter i. Själva talarstolen skjuter ut något från predikstolens form. Talarstolens front är klädd med samma typ av spegelindelning som predikstolens bas. Också talarstolens hörn är avfasade. En utskjutande profilerad list kröner talarstolen. Uppe i predikstolen står en liten orgel i trä med dekorativt svarvade delar. På väggen bakom talarstolen hänger två tavlor i mörka släta ramar. Den ena tavlan pryds av texten *Jag är den gode herden Den gode herden låter sitt lif för fåren*. Den andra tavlan pryds av texten *Medan i haven ljuset tron på ljuset på det i mån blifva ljusets barn*.

Från salens kortsida bakom predikstolen leder två pardörrar in till bakomliggande delar. Dörrarna är målade i ljus grågul kulör. Den vänstra dörren leder in till den lilla salen och den högra till köket.

Figur 14. Stora salen sedd mot podiet med predikstol. Dörren till vänster leder in till lilla salen och dörren till höger leder in till köket. Foto: Ulrika Olsson, 2022-11-24.

Figur 15. Stora salen sedd från predikstolen mot farstun. Längst fram står bevarade bänkar från år 1900. De bakomvarande är nytillverkade med de gamla som förlaga. Foto: Ulrika Olsson, 2022-11-24.

Figur 16. Podiet med predikstol utgör det självklara blickfånget i bönhusalen. Foto: Ulrika Olsson, 2022-11-24.

Figur 17. Podiet med predikstol. Notera den gallerförsedda öppningen i basen. Genom denna leddes värmen ut från pannan i källaren. Foto: Ulrika Olsson, 2022-11-24.

Lilla salen

Lilla salens brädgolv är fernissat, väggarna är klädda med en ljus grågul pärlspontpanel. Lister och foder är ljus grå. Taket består av ljus gråmålad pärlspontpanel. I rummet finns en utskjutande murad del till vilken en plåtdörr leder in. Denna del hör ihop med det tidiga värmesystemet, men används idag mer som en skrub. Från lilla salen leder två spegelindelade dörrar vidare till farstun och till köket.

Figur 18. Lilla salen sedd från öppningen mot stora salen. Dörren till vänster leder ut till farstun, den högra dörren leder in till köket. Foto: Ulrika Olsson, 2022-11-24.

Kök

Köket på bottenvåningen renoverades i början av 2000-talet om i en äldre stil med en köksinredning med pärlspontklädda fronter och porslinsknoppar. Inredningen är tillverkad av Asta Snickerier i Söderala, Hälsingland. I övrigt är tidigare ytskikt bevarade. Golvet består av obehandlade brädor, väggarna är klädda med en ljus grågul pärlspontpanel, med lister i samma kulör. Dörrfoder är profilerade och målade i en ljus grå kulör. I köket finns en järnspis från Skoglund & Olson.

Figur 19. Köket sett från öppningen mot stora salen. Inredningen som tillkom vid en renovering i början av 2000-talet är tillverkad av Asta Snickerier i Söderala, Hälsingland. Foto: Ulrika Olsson, 2022-11-24.

Farstun

Farstuns väggar är klädda med skivor målade i en ljus turkos kulör. Brädgolvet är obehandlat. Foder och den skivklädda dörren som leder ner till källaren är målade i en svartad guldockrakulör. Trappan är målade i grått sju steg upp. Därefter är trapphuset och den övre farstuns ytskikt i trä obehandlade. Här slutar de skivklädda väggarna och pärlspont tar vid. Från farstun leder en dörr ut mot väster.

Figur 20 och 21. Farstun och den västra entrén. Högra bilden visar den övre hallen och ingången till köket. Foto: Ulrika Olsson, 2022-11-24.

Interiör – första våningen

Hall

Den svängda trappan avslutas upp mot den övre hallen med obehandlade ytskikt i trägolv och pärlspontpanel. Från hallen nås ett litet utrymme med wc och handfat. Detta utrymme har moderna ytskikt. Hallens kortsida pryds av en omålad spegeldörr som leder in till den övre salen. Från långsidan leder en omålad spegeldörr in till köket. Dörrens insida är skivklädd och ytorna är björkådrade.

Kök

Det övre köket har en inredning tillkommen under 1950-talet. Skåpfronterna är släta och björkådrade. Den nedre delen på överskåpet består av en snedställd del med skjutluckor. Köksdelens väggar och skåpinredningens stommar är skivklädda och målade i en ljus grågrön kulör. Bänkytor utgörs dels av en perstorpskiva dels av en rostfri del med ho. Tre rader vitt 15 x 15 kakel skyddar väggytan ovanför bänken liksom en del kring järnspisen från Skoglund & Olson. Den putsade ytan ovanför spisen är vitmålad. Övriga väggytor i köket består av en slät skivklädd halvpanel, målade i en ljus grågrön kulör. Ovan panelen är väggen tapetsrad med en småblommig tapet från mitten av 1950-talet. Taket är skivklätt och blankmålat i vitt. Kökets golv består av obehandlade brädor.

Figur 22. Köket i lägenheten på första våningen. Foto: Ulrika Olsson, 2022-11-24.

Figur 23 och 24. Detaljer från övre köket. Foto: Ulrika Olsson, 2022-11-24.

Sal

Salen har ett obehandlat brädgolv och väggarna är tapetserade med en skirt blommig tapet i pudriga kulörer. Taket är pappspänt och målat vitt. Lister och foder är vitmålade. I hörnet mot hörnet står en rund vitglaserad kakelugn med mjukt rundade listverk.

Figur 25. Den övre salen är tidstypiskt uppmöblerad. Foto: Ulrika Olsson, 2022-11-24.

Figur 26. Den övre salen sedd mot köket. Foto: Ulrika Olsson, 2022-11-24.

TRÄDGÅRD

Bönhusets omgivande trädgård består till största del av en klippt gräsyta utan egentlig avgränsning mot omkringliggande jordbruksytor. Mot öster gränsar tomtytan mot byvägen. I tomtgränsen mot öster växer en rad höga björkar. Mellan björkarna och bönhusets sydöstra del står en flaggstång. Mindre träd finns på tomtens södra sida. På tomtens västra del finns snår av träd och sly. På den norra delen av tomten brukar bilar köra in, men där finns ingen egentlig infart.

Figur 27. Kungsbergs bönhus sett från söder. Byvägen löper förbi den östra sidan. Här växer höga björkar. I övrigt finns endast några låga buskar och ett fruktträd på tomten. Flaggstången skymtar framför farstun. Foto: Olle Thåström, Bönhusvännerna i Kungsberg/Botjärn.

BYGGNADSMINNE

En byggnad som har ett synnerligen högt kulturhistoriskt värde eller som ingår i ett bebyggelseområde med ett synnerligen högt kulturhistoriskt värde kan skyddas som byggnadsminne enligt Kulturmiljölagen. Skyddet kan tillämpas på olika typer av byggnader och anläggningar, till exempel bostadshus, industrianläggningar, parker och broar. I Sverige finns nära 2 200 byggnadsminnen.

JÄMFÖRANDE STUDIE

Alla Sveriges byggnadsminnen finns samlade i Bebyggelseregistret och är där ordnade i olika kategorier. Inom kategorin frikyrkor/bönehus/missionshus finns det 24 objekt som är skyddade som byggnadsminnen.³¹ Dessa är fördelade på följande vis i landet:

Namn	Ålder	Län	Rörelse
Emanuelskyrkan i Karlskrona	1869–1870	Blekinge	Metodiströrelsen
Jordö Missionshus i Ronneby	1928	Blekinge	Missionsrörelsen
Gamla bönhuset i Bjursås	1862	Dalarna	
Gamla bönhuset i Skattungbyn	1851 eller 1852	Dalarna	Baptiströrelsen
Söderås missionshus i Rättvik	1878	Dalarna	Missionsrörelsen
Hjorters kapell i Burs	1857	Gotland	Hjorterianerna (Gotlands enda inhemska väckelserörelse)
Baptistkapellet Salem i Grötlingbo	1905–1909	Gotland	Baptiströrelsen
Metodistkyrkan i Visby	1875	Gotland	Metodiströrelsen
Rydöbruks missionshus	1905	Halland	Missionsrörelsen
Metodistkapellet Betel	1872	Halland	Metodiströrelsen
Norrebo missionshus	1922	Jönköping	Missionsrörelsen
Sionskapellet i Tranås	1918	Jönköping	Laestadianska rörelsen
Issjöa missionshus	1859	Kronoberg	Baptiströrelsen
Perstorps kapell	1860	Skåne	Baptiströrelsen
Trefaldighetskyrkan i Stockholm	1893–1894	Stockholm	Metodiströrelsen

³¹ www.bebyggelseregistret.raa.se

Älvsbacka missionshus	1866	Värmland	Missionsrörelsen
Fd missionskyrkan i Kramfors	1901–1905	Västernorrland	Missionsrörelsen
Metodistkyrkan i Sundsvall	1892	Västernorrland	Metodiströrelsen
Göteborgs finska pingstförsamling (f d biograf Flamman) i Göteborg	1935	Västra Götaland	Pingströrelsen
Tivedstorps missionshus	1880	Örebro	Missionsrörelsen
Älvhytte missionshus	1921	Örebro	Missionsrörelsen
Trefaldighetskyrkan i Örebro	1909	Örebro	Metodiströrelsen
Härsnäs missionshus	1874	Östergötland	Missionsrörelsen

Dessa samlingslokaler är uppförda mellan åren 1851 – 1935, men flertalet är byggda under 1800-talet. Missionsrörelsen ligger bakom nio av de byggnadsminnesförklarade objekten. Det är primärt dessa objekt som den jämförande studien utgår från.

Byggnadsminnesförklarade missionshus i Sverige

De nio byggnadsminnesförklarade missionshusen i Sverige är uppförda mellan åren 1861 – 1922. Den äldsta byggnadsminnesförklarade frikyrkan uppförd av missionsrörelsen är Älvsbacka missionshus i Karlstad som också är ett av Värmlands äldsta bevarade missionshus på ursprunglig plats. Missionshuset är uppfört i brädklätt timmer i en karaktär som mycket minner om ett traditionellt bostadshus på landsbygden med undantag för salens rundbågiga fönster. Byggnaden rymmer en stor sal, en kammare och ett kök. Inredningen är spartansk och salen har få utsmyckande detaljer förutom en målad altartavla med en Kristusfigur.

Figur 28. Stora salen i Älvsbacka missionshus har panelklädda väggar och tak, samt ett obehandlat brädgolv, i likhet med stora salen i Kungsbergs bönhus. Bildkälla: <https://vackelsensvarmland.wordpress.com/2016/08/22/alvsbacka-missionshus-det-enda-missionshus-i-varmland-som-ar-byggnadsminne/>

Härnäs missionshus i Östergötland hör också till en av missionsrörelsens tidiga byggnader. Också denna byggnad saknar exteriöra tecken på dess religiösa innehåll, medan salens utformning i högre grad närmar sig ett traditionellt kyrkorum med sin ådringsmålade inredning i podium, predikstol och bänkar. Därtill har de två dörrar som flankerar podiet välarbetade snickeridetaljer i de spröjsade fönsterpartierna.

Figur 29. Salen i Härnäs Missionshus har påkostad utformning i det ådringsmålade podiet med predikstol och de båda flankerande dörrarna. Bildkälla: <https://www.vastraharg.com/2017/05/01/pask-i-harsnas/samsung-csc-276/>

Söderås missionshus i Rättvik är uppfört med generösa mått och en exteriör utformning där framför allt fönsterpartier med ovanliggande panelytor på ett tydligt vis vittnar om byggnadens religiösa innehåll. Den exteriöra utsmyckningen, ihop med salens takmålningar föreställande bibliska motiv, utfört av Leksandsmålare Lars Kjers, gör att byggnaden inte är jämförbar med Bönhuset i Kungsberg.

Tivedstorps missionshus i Laxå har en enkel karaktär, i likhet med Kungsbergs bönhus. Men salens religiösa funktion är relativt svårtydd då där inte finns något podium och/eller en predikstol.

*Figur 30. Tivedstorps missionshus, stora salen. Bildkälla:
<https://www.hembygd.se/tived/news/2969>*

Fyra byggnadsminnesförklarade missionshus är uppförda under 1900-talet. Det äldsta av dem är före detta Missionskyrkan i Kramfors. Detta missionshus avviker med sin fornnordiska stil från samtliga byggnader inom kategorin. Exteriören pryds med en mängd fasadutsmyckningar som tinnar, torn, snickarglädje och snidade drakhuvuden.

Rydöbruks missionshus utgörs av ett rödfärgat samlingshus med väl tilltagna mått. Gavelingången och de spetsbågiga fönstren avslöjar lite av byggnadens innehåll. Invändigt blir funktionen tydligare genom bland annat en mycket rik dekor i stora salens främre del.

Figur 29. Stora salen i Rydöbruks missionshus har rik utsmyckning. Bildkälla: https://sv.wikipedia.org/wiki/Ryd%C3%B6bruks_missionshus. Fotograf: Ingemar Isaksson.

Älvhytte missionshus i Nora, skiljer sig - förutom sin relativt unga ålder - från Kungsbergs bönhus också på det viset att dess sal är smyckad med en ursprunglig dekormålning av bygdemålaren Fredrik Wiberg. Det interiöra måleriet är påkostat och knyter an till en utsmyckning som står att finna i ett traditionellt kyrkorum.

Norrebo missionshus i Gnosjö har en karaktär av ett bostadshus från tiden, med sina rödfärgade fasader och vita snickerier. Byggnadens funktion avslöjas därmed inte i exteriören, medan de båda samlingsalarna har ett dekormåleri av god kvalitet.

Jordö missionshus i Ronneby har rödfärgade fasader och vita snickerier och ett exteriört formspråk som kan liknas vid en traditionell stuga, om än med en något mer högrest form. Missionshuset är beläget i skärgården och uppfört direkt på en klippvall. I och med dess läge uppfördes det redan från början som en samlingslokal för olika församlingar; här samsades Baptister, Evangeliska Fosterlandsstiftelsen, Svenska Missionsförbundet och Pingströrelsen om lokalerna.

Figur 30. Jordö missionshus är byggt direkt på en klippvall. Bildkälla: <https://www.lansstyrelsen.se/blekinge/besoksmal/kulturmiljoer/jordomissionshus.html?sv.target=12.382c024b1800285d5863a87c&sv.12.382c024b1800285d5863a87c.route=/&searchString=&counties=&municipalities=&reserveTypes=&natureTypes=&facilities=&sort=none>

KULTURHISTORISKA SLUTSATSER

Bönhuset i Kungsberg är mycket välbevarat, såväl exteriört som interiört. Invändigt utmärker sig främst den stora salen med podiet och predikstolen. Bidragande till de kulturhistoriska värdena är den enkla och avskalade karaktären, där de målade ytorna förmodligen aldrig bättringsmålats, vilket ger höga autenticitetsvärden. I stora salen finns inget påkostat dekormåleri och i övrigt inte heller några andra utsmyckande detaljer - det är podiet med predikstolen som utgör det självklara blickfånget. De spår som finns kvar av den tidiga värmeanläggningen bidrar till de kulturhistoriska värdena. Bänkinredningen, varav ett fåtal bänkar är ursprungliga, rymmer berättelsen om den tid då de tillkom, år 1900. Från att medlemmarna dessförinnan fått sitta på de enkelt tillskapade sittplatserna bestående av brädor mellan bockar, blev det nu möjligt för föreningen att förbättra komforten för sina medlemmar under gudstjänster och andra sammankomster. Bänkinredningen berättar om den växande församlingens målande om såväl sitt bönhus som sina medlemmar.

Bönhus har aldrig varit utrustade med överdåd. Snarare präglas miljöerna av en stram återhållsamhet, vilket samtliga interiörer i Kungsbergs bönhus vittnar om. Den lilla salen har tack vare bönhusvännernas arbete återställts till 1909-års utformning som går i samma lågmälda stil som den stora salen. Ambitionsnivån i rekonstruktionen av köket på bottenvåningen är hög och inredningen är lokalt tillverkad i mycket god kvalitet. Lägenheten på första plan har en mycket autentisk karaktär från 1950-talet, då den senast renoverades. Lägenheten färdigställdes under en tid då bönhuset fortfarande var i bruk som frikyrkolokal och dess fasta inredning börjar bli alltmer sällsynt idag.

Bönhusvännerna har genom alla år varit skickliga i att förvalta och vårda bönhuset med dess enkla och avskalade interiörer. Fortfarande används bönhuset på det vis som var avsikten från början. Här möts människor i olika sammankomster; gudstjänster, dop, bröllop och ibland också genom auktioner. Bönhusets historia är alltid närvarande.

De många hemmansklyvningarna i Kungsberg och Botjärn under slutet av 1800-talet berättar om en omvälvande tid i trakterna och tydliggör att de stora sociala förändringarna går hand i hand med folkrörelserna födelse i trakterna - bland dem väckelserörelsen. Ett viktigt motiv till en byggnadsminnesförklaring av Kungsbergs bönhus är att det ligger inom de trakter som närmast befann sig i missionsrörelsens grundare Paul Peter Waldenströms magnetfält, vilket utgick från Gävle. Missionsväckelsen i Kungsberg föddes direkt ur Waldenströms förkunnelse. Det är därför av stor betydelse att ett av de missionshus som ligger i Waldenströms närområde bevaras.

De flesta av de tidiga missionsbyggnaderna som är byggnadsminnesförklarade i Sverige kan inte påstås vara direkt jämförbara med Kungsbergs bönhus. Flera av dessa är visserligen hållna i en exteriört enkel stil, men med en helt annan utformning än den som Kungsbergs bönhus har. Invändigt skiljer sig bönhusen åt, vissa har salar med dekor- och ådringsmåleri, medan andra är spartanskt inredda. Bönhussalen i Kungsbergs bönhus kan närmast jämföras med stora salen i Älvsbacka missionshus. Gemensamt är att salarna är hållna i en enkel stil och har en avskalad karaktär. Bönhussalen i Kungsbergs bönhus saknar dock religiös symbolik, till skillnad från salen i Älvsbacka missionshus, där gavelväggen pryds av en stor målad altartavla med en kristusfigur. Just avsaknaden av utsmyckning i salen i Kungsbergs bönhus vittnar om att det var ordet som var det centrala i gudstjänsterna.

Länsmuseet Gävleborg anser att Kungsbergs bönhus med sina höga kulturhistoriska värden utgör en god representant för missionsrörelsens samlingslokaler, såväl regionalt som nationellt. Det är därför angeläget att byggnaden bevaras i ett oförändrat skick. Länsmuseet Gävleborgs uppfattning är att Kungsbergs bönhus besitter så höga kulturhistoriska värden att det kan skyddas som byggnadsminne.

KÄLLOR

Arkiv

Länsmuseet Gävleborg, Arkiv Gävleborg, Kommunarkivet i Sandviken, Bönhusvännernas material

Tryckta källor

Järbing, Joel, Tägtström, Ewert red. (1982) *Järbo i Gästrikebygd*. Malung.

Holmblad, Inger-Britt (2002) *Hören Herrens röst! Svenska Missionsförbundets kyrkobyggande fram till 1915 med tonvikt på Gävle-Daladistriktet*. Stockholm.

Lind, Lars, Lundblad, Birgitta (2007) *Erik Alfred Hedin. Stadsarkitekten som byggde halva stan*. Falun.

Norrlandsposten, tidningsartikel i samband med Kungsbergs Missionsförsamlings 65-årsjubileum. 1949-11-11.

Muntliga källor

Bönhusvännerna i Kungsberg/Botjärn genom Kjell Nordqvist

Bengt Åkerlind, arkivansvarig Betlehemskyrkans församling

Internet

www.bebyggelseregistret.raa.se	december 2022
www.arbetarbladet.se (artikel 2021-08-15)	december 2022
www.jarbohembygd.se	december 2022
www.bkgavle.se	december 2022
www.gavledraget.com	december 2022
www.wikipedia.com	december 2022

Bildkällor finns preciserade under respektive foto under rubriken ”Byggnadsminnesförklarade missionshus i Sverige”

Länsmuseet Gävleborg, Södra Strandgatan 20, 802 50 Gävle. lansmuseetgavleborg.se

